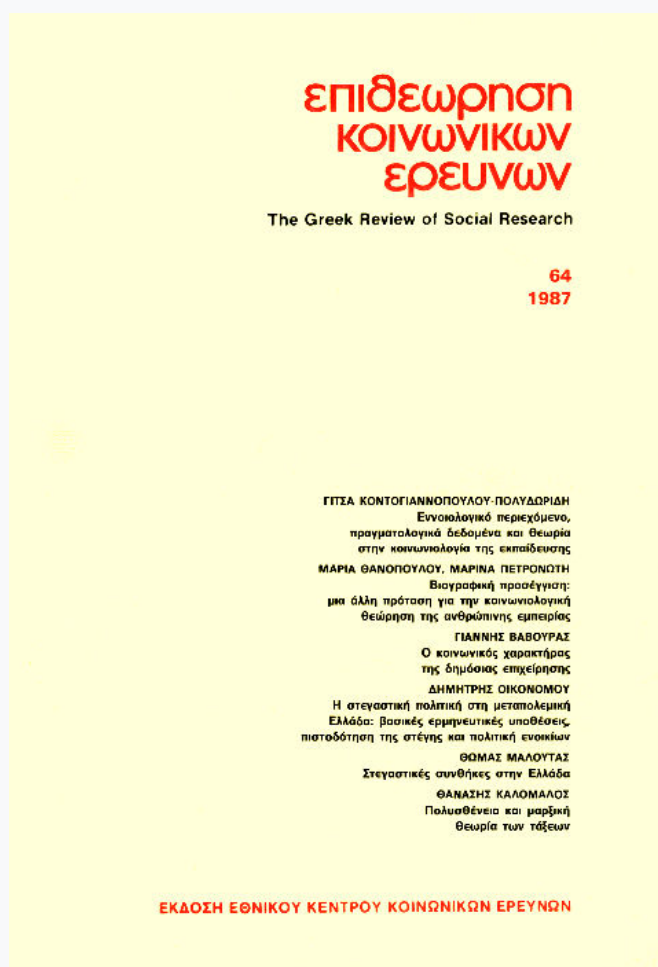

The Greek Review of Social Research

Vol 64 (1987)

64

Πολυσθένεια και μαρξιστική θεωρία των τάξεων

Θανάσης Καλόμαλος

doi: [10.12681/grsr.645](https://doi.org/10.12681/grsr.645)

Copyright © 1987, Θανάσης Καλόμαλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Καλόμαλος Θ. (1987). Πολυσθένεια και μαρξιστική θεωρία των τάξεων. *The Greek Review of Social Research*, 64, 147–153. <https://doi.org/10.12681/grsr.645>

ΠΟΛΥΣΘΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΜΑΡΕΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ
ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αιτία αυτού εδώ του σημειώματος είναι η προβληματική που ανέπτυξε ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς με μια σειρά άρθρων¹ περί την «πολυσθένεια» των ατόμων, όσον αφορά την ταξική τους θέση. Κι ενώ τόσο ο όρος όσο και η προβληματική του Κ. Τσουκαλά και κάποιες επιμέρους αναπτύξεις του με βρίσκουν απολύτως και ενθουσιωδώς σύμφωνο, θέλω μολοντούτο να διαφωνήσω με την ασάφεια στην οποία αφήνει τη γενική θεωρία, που πρέπει να περιλαμβάνει και νά ενσωματώνει την προβληματική της πολυσθένειας· διότι, σε τελική ανάλυση, η ταξική πολυσθένεια εξαρτάται άμεσα, πραγματικά μιν από τον καθορισμό και θεωρητικά από τον ορισμό της κοινωνικής τάξης.

Έτσι για τη θεωρία π.χ. των κοινωνικών τάξεων του Μαξ Βέμπερ η πολυσθένεια είναι αδύνατη. Γι' αυτόν «ο παράγοντας που δημιουργεί μια “τάξη” είναι αναμφίβολα το οικονομικό συμφέρον».² Όταν όμως μιλάει για οικονομικό συμφέρον δεν αναφέρεται στη δομή της παραγωγής, αλλά, όπως παλιότερα ο Χάιντσεν³ και όπως και ο Λένιν, όταν καταγγέλλει τον «οικονομισμό», στο ύψος του εισοδήματος, δηλαδή στη δομή της διανομής. Έτσι για τη βεμπεριανή θεωρία τρεις άνθρωποι με το ίδιο ύψος εισοδήματος ανήκουν στην ίδια κοινωνική τάξη· από κει και πέρα άλλοι παράγοντες, κυρίως ιδεολογικοί, θα διαφοροποιήσουν τα άτομα κατά την κοινωνική τους θέση (sta-

1. Βλ. Κ. Τσουκαλάς: *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία*, Θεμέλιο 1986, όπου περιλαμβάνονται αυτά τα άρθρα.

2. Gerth και Mills: *From Max Weber*, σελ. 183, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο 1967. Οι όποιες παρεκκλίσεις του Βέμπερ, προς καθορισμό της κοινωνικής τάξης και από άλλους παράγοντες, παίρνουν τη μορφή «ασυνέπειας», αφού δεν τις υπάγει σε καμιά θεωρητική κατασκευή.

3. Βλ. Κ. Μαρξ, «Η ηθικολογούσα κριτική», *M.E.W.*, 4ος τόμος.

tus) καίτοι ανήκουν στην ίδια κοινωνική τάξη (εισοδηματική κατηγορία). Όταν όμως η τάξη καθορίζεται από το εισόδημα, ταξική πολυσθένεια δεν μπορεί να υπάρξει, αφού κι όταν το άτομο έχει εισοδήματα από πολλές πηγές, τα εισοδήματα αυτά προστίθενται για να δώσουν το συνολικό του εισόδημα και συνεπώς και τη μοναδική (εισοδηματική) τάξη στην οποία ανήκει.

Αφ' ετέρου για την αλτουσεριανή εκδοχή του μαρξισμού (που με κάποιες διαφοροποιήσεις προσυπογράφει και ο Ν. Πουλαντζάς) ο Τρόπος Παραγωγής συντίθεται όχι από την οικονομική δομή (είτε στη μαρξική έμφαση: δομή παραγωγής, είτε στη βεμπεριανή: δομή διανομής) αλλά από το σύνολο των δομών, οικονομικής, ιδεολογικής, νομικοπολιτικής κ.ο.κ. Αυτή όμως η διεύρυνση του Τ.Π. στο νοητικό επίπεδο οδηγεί σε ασάφεια. Διότι αφ' ενός μεν ο Τ.Π. τείνει έτσι να συγχυθεί με τον «κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό», που κι αυτός συντίθεται από ένα σύνολο δομών, ενώ αφ' ετέρου υπάρχει φόβος οι κοινωνικές τάξεις, που καθορίζονται από το σύνολο των δομών, να πολυκαταταμηθούν σε μια απειρία μικροσωματιδίων: άλλες π.χ. ιδεολογικές καταβολές και προσβάσεις, άλλη μόρφωση, άλλο στυλ ζωής, άλλη κοινωνική εκτίμηση κ.ο.κ. έχουν οι μισθοβίωτοι βιομηχανικοί εργάτες, άλλες οι μισθοβίωτοι υπάλληλοι, άλλες οι μισθοβίωτοι αγρεργάτες έτσι που κατ' αυτή τη θεωρία θα πρέπει να συνιστούν τρεις διαφορετικές τάξεις.

Εξάλλου, η απάρνηση της δομής παραγωγής ως μοναδικού καθοριστικού παράγοντα μπορεί να επιτρέψει τη νοητική ενοποίηση διαφόρων επαγγελματιών ή και κοινωνικών ομάδων σε μια κοινωνική τάξη στη βάση της συμμετοχής τους σε κάποια άλλη δομή, που αναγορεύεται σε κεντρικά καθοριστική (Surdeterminante στην αλτουσεριανή ορολογία). Ο Πουλαντζάς π.χ. αναβαθμίζει σ' αυτό το ρόλο την ιδεολογική δομή, και θέλει να ενοποιήσει τους μισθοβίωτους υπαλλήλους (White Collar κατά την έκφραση του C. Wright Mills) και γενικότερα τα «καινούργια μεσοστρώματα» (New Middle Classes) με τους παραδοσιακούς μικροαστούς, επειδή, υποτίθεται, είναι φορείς της ίδιας μικροαστικής ιδεολογίας, και παρόλο που αναντίρρητα ανήκουν σε διαφορετικές δομές παραγωγής.⁴

Στο πλαίσιο λοιπόν της αλτουσεριανής θεωρίας η πολυσθένεια μπορεί να μην είναι τίποτα παραπάνω από αποτέλεσμα και σύμπτωμα αυτής της θεωρητικής διάχυσης. Όσο για την αύξουσα ομοιότητα της αλτουσεριανής προβληματικής με την αγγλοσαξονική προβληματική της «κοινωνικής διαστρωμάτωσης», αυτή επέρχεται μοιραία ως αποτέλεσμα της συγγένειας του βεμπεριανού «πολυκαθορισμού» με τον αλτουσεριανό «επικαθορισμό», που μπορεί να είναι ή να μην είναι (όπως στην περίπτωση Πουλαντζά) οικονομι-

4. Βλ. εμπειριστωμένη κριτική του Πουλαντζά από τον Eric Olin Wright στο «Class boundaries in advanced capitalist societies», *New Left Review*, αρ. 98. Όμως το επιχειρήμα του από τη συρρίκνωση της εργατικής τάξης, καθώςο δογματικό, είναι εντελώς απορριπτέο.

κός. Η διαφορά τους είναι ότι ο μεν Βέμπερ τοποθετεί τους άλλους καθοριστικούς παράγοντες του ατόμου μετά και έξω από την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκει (μόνο εισοδηματικά καθορισμένη), ενώ ο Αλτουσέρ τους φέρνει μέσα στην τάξη, αφού τους φέρνει μέσα στον Τ.Π.

Θεωρώ λοιπόν αναγκαία την «προσαρμογή» της προβληματικής της πολυσθένειας στη μαρξική (μαρξική όχι μαρξιστική) θεωρία των τάξεων, επειδή είμαι πεπεισμένος ότι είναι η μόνη που μπορεί να μας βοηθήσει να υποβάλουμε την πολυσθένεια σε νοητική-θεωρητική τάξη και αποσαφήνιση, ώστε να συναγάγουμε και κάποιους κανόνες που τη διέπουν. Η παρέμβασή μου περνάει συνεπώς από τις εξής φάσεις: α) θα υπομνήσω τη μαρξική θεωρία με τις όποιες αποσαφηνίσεις αναγκαιούν, και β) θα εκθέσω τις διαστάσεις που παίρνει η προβληματική της πολυσθένειας όταν ενταχθεί στη μαρξική θεωρία. (Βεβαίως η μαρξική θεωρία των τάξεων έχει αναμφίβολα αποτύχει να εξηγήσει και να προβλέψει τα πραγματικά ταξικά φαινόμενα, αλλά για λόγους τελείως διαφορετικούς από κείνους για τους οποίους την εγκατέλειψαν τα διάφορα μαρξιστικά ρεύματα. Με το τεράστιο αυτό θέμα δεν μπορώ όμως να ασχοληθώ σ' αυτό το σημείωμα· εδώ η μαρξική θεωρία εκλαμβάνεται ανεξέταστα ως κατά βάση σωστή).

ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

Σύμφωνα με τη μαρξική θεωρία ο τρόπος παραγωγής (Τ.Π.) *stricto sensu*⁵ είναι μια ολότητα (totalité) που συντίθεται αφ' ενός μεν από τη δομή της παραγωγής και αφ' ετέρου από το ανθρώπινο και εξωανθρώπινο υλικό, που αυτή η δομή διαρθρώνει.⁶ Για τη θεωρία αυτή, «κοινωνική τάξη» είναι αφ' ενός μεν το σύνολο των λειτουργικά όμοιων πόστων και ρόλων ενός Τ.Π., δηλαδή ένα φαινόμενο δομικό, και αφ' ετέρου το σύνολο των ανθρώπων που επανδρώνουν αυτά τα πόστα και επωμίζονται αυτούς τους ρόλους, δηλαδή ένα φαινόμενο υλικό.⁷ Όμως κατ' αυτόν τον τρόπο είναι ολοφάνερο ότι για τη μαρξική θεωρία δεν υπάρχουν κοινωνικές τάξεις απ' έξω και άσχετα από τους Τ.Π.: οι κοινωνικές τάξεις είναι άμεσο και ευθύ «αποτέλεσμα» (effect) των Τ.Π.

5. Το πρόβλημα της κατά Μαρξ «παραγωγής του ανθρώπινου βίου» *latu sensu* και της σχέσης των δύο παραγωγών δεν είναι του παρόντος.

6. Για την υλιστική θεωρία της δομής, του (άγνωστου στους στρουκτουραλιστές) υλικού και της ολότητας, που συγκροτούν, βλ. Th. Kalomalos, *La science du matérialisme social*, Éditions Anthropos/EKKE, κεφ. 2 και 3, σελ. 36, 74 κ.ε., Παρίσι 1984.

7. Ο διαφορισμός του Τσουκαλά σε «κοινωνική τάξη» και «ταξική ομάδα» χρειάζεται επεξεργασία, διότι εξαρτάται και από τον ορισμό της κοινωνικής τάξης.

Η θεωρία αυτή έχει το πλεονέκτημα της απόλυτης σαφήνειας όσον αφορά τον εντοπισμό των κοινωνικών τάξεων και τούτο άσχετα από το παραπλανητικό του όρου (γιατί «κοινωνικές» και όχι «παραγωγικές» τάξεις) και τα προβλήματα της «σωστής» ή μη συνείδησης και συμπεριφοράς των μελών της κάθε τάξης. Τέλος, σωστό είναι να υπογραμμισθεί εδώ ότι αυτή η θεωρία δεν καταφεύγει σε κάποιον «οικονομικό καθορισμό», όπως συχνά της καταμαρτυρείται· κατ' αυτήν η κοινωνική τάξη δεν καθορίζεται από την οικονομία εν γένει, αλλά στενά και αποκλειστικά από τη δομή παραγωγής, δηλαδή λειτουργικά.

Τώρα κατά τον Καρλ Μαρξ στον Τ.Π. «αντιστοιχούν» ένα παιδειακό (cultural) εποικοδόμημα και ένα νομικοπολιτικό. Συνεπώς αν ο Τ.Π. καθορίζει αφ' ενός μεν τις κοινωνικές τάξεις και αφ' ετέρου τα εποικοδομήματα, έπεται ότι οι τάξεις «αντιστοιχούν» στα εποικοδομήματα και ότι μια κοινωνία αποτελεί έτσι ένα αλληλοκαθοριζόμενο σύνολο με μια μοναδική κινούσα αιτία, τον Τ.Π. Δεν είναι όμως έτσι· μια προσεκτικότερη προσέγγιση της μαρξικής θεωρίας αποκαλύπτει ότι αυτή η «αντιστοιχία» δεν είναι κάποια χρονική και τοπική σύμπτωση· ότι αντίθετα είναι μια αντιστοιχία «ενδοσυστημική»⁸ όπου εξυπακούεται ένα χρονικό άνοιγμα (Decallage) ώσπου ο Τ.Π. να γεννήσει τα εποικοδομήματα που του αντιστοιχούν και να ολοκληρωθεί σε ένα «τελειωμένο σύστημα».⁹

Και επειδή η «ολοκλήρωση» αυτή αποτελεί «τάση» του Τ.Π. αλλά όχι πραγματικότητα, γι' αυτό στην πραγματικότητα έχουμε να κάνουμε όχι με τελειωμένα κοινωνικά συστήματα, αλλά με κοινωνικοοικονομικούς σχηματισμούς. Και ο υβριδισμός αυτών των σχηματισμών οφείλεται όχι μόνο στη συνύπαρξη και συνάρθρωση μέσα τους περισσότερων του ενός Τ.Π. αλλά και σε μικτά εποικοδομήματα, που έχουν από μεγαλύτερη έως και ελάχιστη σχέση με τους εν λειτουργία Τ.Π.

ΤΡΟΠΟΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΥΣΘΕΝΕΙΑ

Χωρίς λοιπόν να νομίζω ότι η μαρξική θεωρία των τάξεων δίνει ικανοποιητικές απαντήσεις σε όλα τα σχετικά προβλήματα, εντούτοις σ' αυτήν, νομίζω, πρέπει να συναρμόσουμε την προβληματική της πολυσθένειας και να δούμε τη νοητική τακτοποίηση που αυτή η εφαρμογή της επιφέρει.

1) *Μέσα σε έναν Τ.Π. είναι πρακτικά και θεωρητικά αδύνατο ένα άτομο*

8. Th. Kalomalos, *ό.π.*, κεφ. 4, σελ. 102 κ.ε., ειδικότερα σελ. 108, σημ. 14.

9. Ο όρος είναι του Κ. Μαρξ. Βλ. Th. Kalomalos, *ό.π.*, σελ. 103.

να καταλάβει συγχρόνως δύο αντίθετες ταξικές θέσεις. Ο δούλος δεν μπορεί να είναι και δουλοκτήτης, ο καπιταλιστής προλετάριος, ο δουλοπάροικος γαιοκτήμονας. Βέβαια η λέξη δούλος χρησιμοποιείται για να δηλώσει στην καθομιλουμένη κάθε είδους σκλάβο μέσα σε λογίων λογίων Τ.Π.¹⁰ Εδώ αναφέρομαι στο «δούλο» του δουλοκτητικού τρόπου παραγωγής, που εργάζεται εντεταγμένος σε ομάδες, χωρίς οικογένεια, χωρίς κανένα μόνιμο δεσμό με κανένα συγκεκριμένο μέσο παραγωγής, χωρίς μόνιμο κατάλυμα και που μετακινείται από τόπο σε τόπο, ανάλογα με τις εποχικές ανάγκες της παραγωγής μέσα σε τεράστιας έκτασης λατιφούντια.

2) Η κατάληψη από το ίδιο άτομο δύο ταξικά παρόμοιων πόστων μέσα στον ίδιο Τ.Π. δεν συνιστά πολυσθένεια, αλλά πολυαπασχόληση. Έτσι ο Α δεν είναι πολυσθενής αν όντας ιδιοκτήτης μιας μικρής βιομηχανίας (καπιταλιστής) είναι συγχρόνως και στο διοικητικό συμβούλιο κάποιας μεγάλης ασφαλιστικής Α.Ε. (επίσης καπιταλιστής). Αν ο Β αφ' ενός μεν καλλιεργεί στο κτήμα του μόνος του ελιές και πορτοκαλιές (πόστο Ι), αφ' ετέρου δε στο μαγαζάκι του επιδιορθώνει παπούτσια (πόστο ΙΙ) και πουλάει τσιγάρα (πόστο ΙΙΙ), τότε δεν είναι πολυσθενής διότι κατέχει μεν τρία πόστα, αλλά μία και την ίδια ταξική θέση πάντοτε μέσα στον Μικροϊδιοκτητικό Τ.Π.¹¹

3) Πολυσθένεια έχουμε όταν ένα και το αυτό άτομο κατέχει δύο ή περισσότερες ταξικές θέσεις σε δύο ή περισσότερους Τ.Π. που συνυπάρχουν στον ίδιο κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό. Έτσι π.χ. ο Α είναι πολυσθενής αν απασχολείται ως εργάτης μιας οινοποιητικής Α.Ε. (προλετάριος του Κ.Τ.Π.) και συγχρόνως καλλιεργεί στο κοντινό κτήμα του καρπούζια και αγγούρια (μικροϊδιοκτήτης αγρότης του Μ.Τ.Π.).

4) Πολυσθένεια έχουμε (ή δεν έχουμε — θέμα ορισμού) και όταν ένα και το αυτό άτομο μεταπηδά κατά τρόπο τακτικό από τη μια θέση σε άλλη ταξική θέση, για να επανέλθει κ.ο.κ. Έτσι π.χ. οι βιοτεχνίες και βιομηχανίες έτοιμων ενδυμάτων υπολειτουργούν ή και κλείνουν στην Ελλάδα, όταν οι εργάτριες (προλετάριες του Κ.Τ.Π.) τις εγκαταλείπουν μαζικά για τη συγκομιδή σταφυλιών ή ελιών της οικογένειάς τους (αγρότισσες του Μ.Τ.Π.).

5) Η πολυσθένεια είναι αντιστρόφως ανάλογη προς την κυριαρχία ενός Τ.Π. μέσα σε έναν κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό. Όσο ένας Τ.Π. καταλαμβάνει περισσότερο χώρο μέσα σε έναν κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό, τόσο η πολυσθένεια υποχωρεί. Συνεπώς κατά τη μαρξική θεωρία η πολυσθέ-

10. Η ενότητα της δουλείας άσχετα από Τ.Π. προβάλλεται και σε επιστημονικά έργα. Βλ. G.E.M. De Ste Croix, *The Class Struggles in the ancient Greek World*, Paperduck, Λονδίνο.

11. Για τον μικροϊδιοκτητικό Τ.Π. βλ. Θ. Καλόμαλος, «Ο Τρόπος Παραγωγής στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», *Αντιθέσεις*, τεύχος 6, «Το εθνικό φαινόμενο», *Τετράδια*, τεύχος 8, «Το νεοελληνικό έθνος», *Τετράδια*, τεύχος 10, «Το ελληνικό μπάσκετ και το σύνδρομο του Κυνάι γαιρου», *Σχολιαστής*, τεύχος 35.

νεια δεν μπορεί να είναι φαινόμενο του ώριμου καπιταλισμού, αλλά μόνο του ανώριμου.¹² Κατά τη μαρξική θεωρία, πολυσθένεια πρέπει να παρατηρείται στην Πορτογαλία, την Τουρκία, την Ελλάδα, όχι στη Δυτική Γερμανία, Η.Π.Α., Ιαπωνία, Μεγάλη Βρετανία. Αν η εμπειρική έρευνα αποδεικνύει περισσότερο πολυσθένεια στις καπιταλιστικά ανεπτυγμένες χώρες, τότε η μαρξική θεωρία πρέπει να εγκαταλειφθεί ή να τροποποιηθεί. Αλλά νομίζω ότι στο σημείο αυτό η μαρξική θεωρία είναι απόλυτα δικαιωμένη: αν συγκρίνουμε όχι τις καπιταλιστικές μητροπόλεις του 1880 με τις περιφερειακές ή αναπτυγσόμενες χώρες του 1980 (η σύγκριση αυτή είναι αθέμιτη), αλλά την ίδια καπιταλιστική μητρόπολη στα 1880 και στα 1980 είναι βέβαιο ότι θα διαπιστώσουμε υποχώρηση της πολυσθένειας.

6) Συμφωνώ απολύτως με τον Τσουκαλά ότι ο μισθός του δημόσιου υπαλλήλου δεν έχει τίποτε το κοινό με το μισθό του Κ.Τ.Π. εκτός από το όνομα (που εξάλλου χρησιμοποιούνταν και στα 450 π.Χ. στην αρχαία Αθήνα για να σημαίνει κάτι τρίτο). Αυτό συμβαίνει επειδή ο μισθοβίωτος του Κ.Τ.Π. διαφέρει ριζικά από τον «μισθολήπτη» ή «μισθοφόρο» δημόσιο υπάλληλο (προτιμώ έναν από αυτούς τους δύο όρους, ή κάποιον άλλον, από το «ψευδομισθωτός» του Κ.Τ., που μπορεί να δώσει την εντύπωση ότι μια ολόκληρη κοινωνική τάξη δεν υπάρχει παρά ως ψευδής απομίμηση κάποιας άλλης). Αλλά αν ο μισθός του μισθοβίωτου του Κ.Τ.Π. και ο «μισθός» του μισθολήπτη δημόσιου υπαλλήλου διαφέρουν, αυτό συμβαίνει επειδή η σχέση παραγωγής στην οποία καθένας συμμετέχει είναι διαφορετική από την άλλη σχέση. Και η διαφορά των δύο σχέσεων παραγωγής δεν περιορίζεται μόνο στην αντίθεση «προσωρινότητα - μονιμότητα» ή στο ότι ο δήθεν «μισθός» του δημόσιου υπαλλήλου δεν καθορίζεται από την αγορά, αλλά εκφράζει και άλλα δομικά χαρακτηριστικά έτσι που και του προσωρινού επί συμβάσει δημόσιου υπαλλήλου η σχέση να μην είναι η σχέση παραγωγής του Κ.Τ.Π. Γενικότερα πρέπει να διαπιστώσουμε ότι ποτέ δεν υπάρχει σχέση παραγωγής του Κ.Τ.Π. αν ο άλλος πόλος της σχέσης δεν είναι καπιταλιστής, αλλά κρατικοδίαιτη ή κρατικομονοπωλιακή επιχείρηση.¹³

Αλλά αν οι δύο σχέσεις παραγωγής είναι διαφορετικές και άσχετες μεταξύ τους, αυτό αναπόδραστα σημαίνει ότι ανήκουν σε δύο διαφορετικούς Τ.Π.¹⁴ Φυσικά ούτε καν να αγγίξω δεν μπορώ εδώ το τεράστιο αυτό θέμα·

12. Και τούτο άσχετα με το αν δεν «ωρίμασε» ακόμη, ή αν έχασε ανεπιστρεπτή τη δυνατότητα να ακολουθήσει το παράδειγμα της Μεγάλης Βρετανίας.

13. Για αναλυτικότερη, αν και όχι συστηματική προσέγγιση βλ. Θ. Καλόμαλος, «Ελλάδα 1986 και σοσιαλιστική προοπτική», *Σοσιαλιστική Θεωρία και Πράξη*, τεύχος 5/86, σελ. 145, ιδιαίτερα σελ. 148.

14. Η ενοποίηση των δημόσιων μισθοληπτών με τους μισθοβίωτους του ΚΤΠ ή με τους μικροαστούς στη θεωρία, αλλά κυρίως και στο στατιστικό υλικό, κάνει την ελληνική κοινωνία (και προφανώς και άλλες) κυριολεκτικά αναγνώσιμη.

ονομάζοντας απλώς (εντελώς δοκιμαστικά και πιθανότατα ανεπιτυχώς) αυτό τον άλλο Τ.Π. «Κρατιστικό» (Κρ.Τ.Π.) θα διαπιστώσω ότι: Πολυσθένεια υπάρχει όταν ένα άτομο καταλαμβάνει ένα πόστο στον Κρ.Τ.Π. ενώ συγχρόνως συνεχίζει και κάποια μικροαστική ή μικροαγροτική δραστηριότητα (ταξική θέση στο Μ.Τ.Π.).

7) Τέλος, πρέπει να επισημάνω ότι: Σύμφωνα με τη μαρξική θεωρία των τάξεων είναι αδιανόητη κάποια «δομική αμφισημία»¹⁵ μιας οποιασδήποτε ταξικής θέσης. Αν κάποια ταξική θέση μετέχει και συγχρόνως υπόκειται σε καταπίεση και εκμετάλλευση, αυτό σημαίνει ότι δεν ανήκει στον Κ.Τ.Π. αλλά στον Ασιατικό Τ.Π. ή στον Κρατιστικό Τ.Π. ή κάποιον τρίτο, όπου, όπως και στους δύο προηγούμενους, εξυπακούεται πυραμιδοειδές σχήμα (καθαρό ή κόλουρο) και όπου η κάθε ταξική θέση, εκτός από τις κάτω-κάτω και την (ή τις) πάνω-πάνω, ασκεί και συγχρόνως υφίσταται καταπίεση-εκμετάλλευση.¹⁶

15. Η υπόθεση του Eric Olin Wright, ό.π., έχει πολλή δόση αλήθειας. Αλλά διογκώνεται υπερβολικά από τη σύγχυση κοινωνικών τάξεων που ανήκουν σε διαφορετικούς Τ.Π.

16. Προτού ανακαλύψουμε ότι οι μάντζερς ανήκουν στην καπιταλιστική τάξη, θα έπρεπε να αναφερόμαστε στις πολύ παλαιότερες θεωρίες των Robert Marris, Carl Kaysen κ.ά. για managerial capitalism, για soulful corporation κ.ο.κ., καθώς θα έπρεπε να εξετάζουμε προς αποδοχή ή απόρριψη τη θεωρία του James Burnham για επανάσταση προς κάποια διευθυντική κοινωνία, που υπερβαίνει τον καπιταλισμό, καθώς και τη συγγενή θεωρία του Bruno Rizzi.